

Stanisław Hadyna

Uniwersytet Rzeszowski

Utwór Stanisława Sarnickiego *Oratio pro lege electionis ad majestatem Regiam Amplissimum Senatium et ordine Regni, cui addita est in fine deliberation de bello Turcio* przykładem traktatu politycznego zawierającego program naprawy ustroju Rzeczypospolitej

Słowa kluczowe

Stanisław Sarnicki, ruch egzekucyjny, Stefan Batory, wolna elekcja, idee republikańskie, sarmatyzm, Rzeczpospolita

Streszczenie

Artykuł niniejszy stanowi przybliżenie jednego z kluczowych utworów Stanisława Sarnickiego pt. *Oratio pro lege electionis ad majestatem Regiam Amplissimum Senatium et ordine Regni, cui addita est in fine deliberation de bello Turcio*, w którym zostały zawarte prawno-ustrojowe postulaty reformy instytucji wolnej elekcji. Oprócz propozycji reformy wyboru monarchy, Stanisław Sarnicki przedstawił ewentualne zagrożenia wewnętrzne oraz zewnętrzne, w obliczu których mogła stać się Rzeczpospolita, w przypadku niepodjęcia skutecznych prób naprawy podstaw ustrojowych państwa. W artykule został poruszony ponadto problem wartości republikańskich w kontekście tendencji panujących w państwach zachodniej Europy i na terenie Rzeczypospolitej w 2. poł. XVI w. oraz różnic w pojmowaniu koncepcji państwa jako dobra wspólnego. Stanisław Sarnicki w utworze *Oratio pro lege electionis...* przedstawił nowożytny przykłady elekcji, proponując adaptację wzorca obowiązującego w Republice Wenecji, jako najbardziej zbliżonego do modelu ustrojowego panującego na gruncie polskim. Ukazał także realia dotyczące stosunków międzynarodowych między chrześcijańskimi państwami Europy zachodniej a Imperium Osmańskim.

Początek rządów królewskich Stefana Batorego przyniósł potrzebę zmian ustrojowych, społeczno-politycznych, gospodarczych, prawnych, a nawet kulturowych. Niedoprecyzowane zasady ustrojowe wolnej elekcji typu *viritim*, określone po śmierci ostatniego z dynastii Jagiellonów, kiedy „prawa wszystkie ustały”¹, spowodowały kryzys elekcyjny zarówno podczas wyboru francuskiego kandydata Henryka Walezego, jak i księcia siedmiogrodzkiego Stefana Batorego. Obydwie elekcje stanowiły przejaw siły szlachty, jako decydującego politycznego czynnika nacisku na życie publiczne w Rzeczypospolitej, czego dowodem były słowa jednego z ówczesnych historyków, który powiedział, że „[pierwsze dwie elekcje] rozgorączkowały żywioł szlachecki do najwyższego stopnia”². Destabilizujący wpływ wolnej elekcji na podstawy ustrojowe państwa był rezultatem, jak pisze Karol Olejnik, rozbuchanej szlacheckiej wolności, która objawiała się w wolnym wyborze monarchy i nie kończyła się z chwilą jego koronacji³.

Dowodem wewnętrznych oznak słabości Rzeczypospolitej, wynikających z wadliwego systemu wyboru monarchy w czasie drugiej wolnej elekcji, było świadectwo pozostawione przez Andrzeja Maksymiliana Fredrę w historycznym utworze pt. *Dzieje Narodu Polskiego za czasów Henryka Walezego, Króla Polaków, potem zaś Francji (Gestorum Populi Poloni sub Henrico Valesio, Polonorum potesta vero Galliae Rege)*, pochodzące z gdańskiej oficyny wydawniczej Jerzego Förstera. W tym XVII-wiecznym utworze autor w następujący sposób opisał sytuację z drugiego bezkrólewia:

Któżby uwierzył, że Polska tak wielkimi wstrząsami wewnętrznymi miotana, aż dotąd mogła utrzymać wolność, którą ma teraz? Dwa razy bowiem z pewnością sama z własnej woli szła ku zgubie, czy to gdy Króla mieszkańca (bez określonego sposobu i prawa rządzenia) szukała, czy to gdy życzyła sobie Austriaka (...). Berło więc Polskie, o które toczył się spór, życzliwe losy porwały dla Stefana Batorego

¹ *Kaptur po śmierci świętej pamięci króla Zygmunta Augusta w Krakowie na zamku uchwalony...*, [w:] *Volumina Legum* (dalej: VL), *Prawa, Konstytucje y przywileje Królestwa Polskiego, Wielkiego Xsięstwa Litewskiego y wszystkich prowincyi należących na walnych seymiech koronnych od seymu wiślickiego roku pańskiego 1347 aż do ostatniego seymu uchwalone, Volumen Secundum ab anno 1550 ad annum 1609*, wyd. J. Ohryzko, t. 2, Petersburg 1859, t. 2, fol. 840, s. 123.

² K. Olejnik, *Stefan Batory*, Warszawa 2013, s. 99.

³ *Ibidem*, s. 100.

dobrego Władcy. Nie inaczej odzyskać miała spokój, po długim okresie nieszczęść i bezkrólewia, znękana Rzeczpospolita, jak pod dobrym Kierownikiem⁴.

Do grona pisarzy politycznych 2. poł. XVI wieku, których twórczość utrzymana była w duchu sarmackiego ruchu egzekucyjnego, zakładającego konieczność przeprowadzenia reform ustrojowych w zakresie wzmocnienie instytucji władzy monarszej, zaliczał się Stanisław Sarnicki (1532–1597)⁵. Jednym z jego sztandarowych dzieł, spełniających kryteria traktatu politycznego, był utwór pt. *Oratio pro lege electionis ad majestatem Regiam Amplissimum Senatuum et ordine Regni, cui addita est in fine deliberation de bello Turcio* (*Mowa za wolną elekcją do Jego Królewskiej Mości, prześwietnego senatu i stanów Królestwa, do której zostały dodane Rozważania o wojnie tureckiej*)⁶.

Stanisław Sarnicki reprezentował typ polskiego szlachcica, pochodzącego z ziemi chełmskiej, wychowanego w duchu propaństwowego nurtu jagiellońskiego, którego podstawą polityczną była niezależność od ośrodków zewnętrznych oraz konieczność stałego utrzymywania Rzeczpospolitej w kondycji państwa nowoczesnego. Napisany przez niego traktat polityczny, który nosił tytuł *Mowa za wolną elekcją do Jego Królewskiej Mości, prześwietnego senatu i stanów Królestwa, do której zostały dodane Rozważania o wojnie tureckiej*, wpisywał się w reformatorską działalność polityczną króla Stefana Batorego, stanowiącą odpowiedź na aktualną sytuację związaną ze słabnącą pozycją monarchii oraz wzrostem znaczenia sejmu w systemie ustrojowym państwa⁷. Pierwszym elementem dalekosiężnych planów modernizacji Rzeczpospolitej, była reforma wybierania monarchii, która stanowiła czynnik

⁴ A.M. Fredro, *Dzieje Narodu Polskiego za czasów Henryka Walezego, Króla Polaków, potem zaś Francji (Gestorum Populi Poloni sub Henrico Valesio, Polonorum potesta vero Galliae Rege)*, Warszawa 2019, s. 791. „*Quis credidisset Poloniam tantis ab intra motibus conflictatam, libertatem hucusque retinere potuisse quam nunc tenet? Bis enim certe in sui ibat ipsa fonte perniciem, vel cum incolam Regem (sine certo modo et lege imperandi) quaereret, vel cum Austriacum optaret (...). Discordatum ergo omnium bono, propiis fatibus in Stephanum Bathorem[,] bonum Principem, sceptrum Polonorum trahentibus. Non altier post diutina interregnum mala[,] concussam Rempublicam quiescere oportuit, quam sub Rectore bono*”.

⁵ H. Kowalska, J. Sikorski, *Stanisław Sarnicki*, [w:] *Polski Słownik Biograficzny*, t. 35, Warszawa–Kraków 1994, s. 217–223.

⁶ S. Sarnicki, *Oratio pro lege electionis ad majestatem Regiam Amplissimum Senatuum et ordine Regni, cui addita est in fine deliberation de bello Turcio*, Cracoviae 1575.

⁷ J. Bardach, *Historia państwa i prawa Polski*, Warszawa 1957, t. 2, s. 123; K. Olejnik, op. cit., 2013, s. 261–262.

determinujący funkcjonowanie silnego państwa pod względem polityczno-ustrojowym. Zdaniem Henryka Barycza, wspomniane dzieło Stanisława Sarnickiego stanowiło przejaw monarchicznego stanowiska ideowo-politycznego autora, który przeprowadził po raz pierwszy krytykę istniejącej rzeczywistości polityczno-ustrojowej Rzeczypospolitej oraz zaprezentował własne poglądy polityczne⁸.

Stanisław Sarnicki w utworze *Oratio pro lege electionis ad majestatem Regiam Amplissimum Senatuum et ordine Regni, cui addita est in fine deliberatione de bello Turcico* wydanym, jak utrzymuje w *Bibliografii polskiej* Stanisław Estreicher po 1575 roku⁹, przede wszystkim zdiagnozował wady ustrojowe, które jego zdaniem zagrażały jedności państwa oraz groziły zachwianiem wewnętrznego ładu politycznego Rzeczypospolitej. Monarchistyczne nastawienie Sarnickiego sprawiło, że w utworze występowały akcenty panegirycznego stosunku autora wobec króla Stefana Batorego, co przyczyniało się jednocześnie do wzrostu świadomości obywatelskiej wśród szlachty polskiej końca XVI wieku¹⁰.

Dzieło Stanisława Sarnickiego wpisywało się w obszar tematyki prawnoustrojowej, jak również charakteryzowało sytuację militarną istniejącą między Rzeczypospolitą a Imperium Osmańskim. W utworze tym, autor przedstawił przede wszystkim teoretyczne zagadnienia związane z zagrożeniami wynikającymi z dotychczasowego systemu wyboru króla.

Czas powstania tego traktatu politycznego, przypadający na pierwsze lata panowania króla Stefana Batorego, oraz jego duże znaczenie wynikające z przedstawienia realiów politycznych Rzeczypospolitej po wygaśnięciu dynastii Jagiellonów i wprowadzeniu wolnej elekcji typu *viritem*, miały za zadanie zwrócić uwagę polsko-litewskiej społeczności szlacheckiej na konieczność zdiagnozowania stanu państwa oraz zreformowania podstawowej instytucji ustroju politycznego, jaką była wówczas wolna elekcja. Utwór stanowił wyraz promonarchicznych poglądów autora, który zwracał szczególną uwagę na niebezpieczeństwo pozostawienia sposobu wyboru króla na dotychczasowych zasadach, co może w przyszłości doprowadzić do upadku Rzeczypospolitej¹¹. Wyrazem tego

⁸ H. Barycz, *Wojski Sandomierski contra wojski krasnostawski? Do historii pewnej kontrowersji dziejopisarskiej*, [w:] *For Wiktor Weintraub. Essays in Polish Literature, Language and History*, The Hague 1975, s. 70.

⁹ S. Estreicher, *Bibliografia polska*, cz. 3, t. 27, [S–Sh], Kraków 1929, s. 144.

¹⁰ H. Kowalska, J. Sikorski, *Stanisław Sarnicki*, [w:] *Polski Słownik Biograficzny*, t. 35, Warszawa–Kraków 1994, s. 217–223.

¹¹ S. Sarnicki, *Oratio pro lege electionis...*, op. cit., s. 5.

był apel Stanisława Sarnickiego skierowany do szlachty, w którym przestrzegał przed groźbą upadku państwa, jeśli nie zostanie uchwalone prawo regulujące prawidłowe zasady wyboru króla. W apelu tym zawarł następujące przesłanie „Dlatego, Panowie Szlachta, chciałem się do was zwrócić jako ten kto upomina i zachęca, abyście nie rozeszli się stąd bez ogłoszenia ustawy, albo przynajmniej nie budzącej wątpliwości nadziei na jej ogłoszenie, jeśli nie chcecie widzieć waszej ojczyzny uwikłanej w tyle problemów i narażonej na upadek (...)”¹². Słowa Sarnickiego skierowane do „panów szlachty” świadczą o wnikliwej obserwacji życia politycznego oraz przeświadczeniu o konieczności natychmiastowego reagowania na przejawy kryzysu w systemie prawno-ustrojowym Rzeczypospolitej.

Sarnicki jako poddany Stefana Batorego, reprezentujący batoriańską wizję naprawy państwa, poprzez traktat polityczny *Oratio pro lege electionis...* przedstawił osobę króla jako wybitnego wodza, stratega wojskowego oraz męża stanu, który posiadał wszelkie umiejętności oraz kompetencje do przeprowadzenia reform wewnętrznych, wzmacniających państwo¹³.

Ze słów Sarnickiego wynikało, że król Stefan Batory obdarzony został przymiotami, wynikającymi nie tylko z jego tężyzny fizycznej, ale przede wszystkim licznymi zaletami¹⁴. Autor *Oratio pro lege electionis...*, tak określił przymioty króla: „Dowiadujemy się bowiem, ale nie z pogłosek, lecz ze szlachetnych cech w tym wspaniałym władcy, że poza wyjątkowymi zaletami ciała jasno uwidacznia się męstwo, powaga, znajomość wojskowości i wyjątkowe szczęście, które to cztery zalety u największych książąt są wedle znawców poszukiwane (...)”¹⁵.

Wymienione przez autora w *Oratio pro lege electionis...* cechy króla Stefana Batorego miały zapewne wzmocnić prestiż królewski w oczach szlacheckiej opinii publicznej, odwołującej się do tradycji rycerskich

¹² Ibidem, s. 5. „Quapropter monitor & hortatorad vos prodire volui Equites Poloni, vt hinc absque declaratione legis, aut saltem specerta declarandae, non discedatis, nisi patriam vestram, tot difficultatibus impilicitam, & proinde ruinae obnoxiam reddere velitis (...)”.

¹³ Ibidem, s. 6.

¹⁴ Ibidem, s. 6.

¹⁵ Ibidem, s. 6. „Audimus namque non ex rumoribus: sed restibus honoratis in hoc illustri Principe, praeter dotes corporis eximias, virtutem, autoritatem, scientiam rei militaris, & raram felicitatem, quae quatuor graui iudicio vetustas in Ducibus summis requirebat, luculenter reperiri (...)”.

oraz kreującej potrzebę obecności na tronie króla-żołnierza, jako przywódcy państwa i sprawnego wodza, który potrafiłby zażegnać niebezpieczeństwom ze strony zewnętrznych wrogów. Stanisław Sarnicki, podobnie jak ogół polskiej szlachty, która poparła wybór Stefana Batorego na króla Polski, widział w księciu siedmiogrodzkim króla-żołnierza, który stanowił gwarancję pomyślnego rozwiązania zagrożeń militarnych, przede wszystkim w odniesieniu do kwestii Gdańska oraz konieczności reakcji zbrojnej na wzrost militarnej pozycji Moskwy na granicy północno-wschodniej¹⁶.

Reformatorską działalność króla Stefana Batorego opisał również Reinhold Heidenstein – Niemiec z Nadrenii, który pracował w kancelarii królewskiej i mógł dzięki temu z bliska obserwować postępowanie króla w zakresie planowanych reform wewnętrznych państwa¹⁷. Heidenstein, sprawujący funkcję półurzędowego historiografa na dworze królewskim Stefana Batorego, był autorem dzieła z zakresu historiografii, przedstawiającego dzieje Polski od śmierci króla Zygmunta II Augusta w 1572 roku aż po rok 1594, które zostało zatytułowane *Rerum Poloniarum ab excessu Sigismundi Augusti libri XII*¹⁸. Innym utworem Reinholda Heidensteina, tym razem opisującym wojenne sukcesy Stefana Batorego w trakcie konfliktu polsko-moskiewskiego, był utwór pt. *De bello Moscovitico commentariorum libri sex*, wydany w Krakowie w 1584 roku¹⁹.

Zarówno utwór autorstwa Stanisława Sarnickiego *Oratio pro lege electionis ad majestatem Regiam Amplissimum Senatuum et ordine Regni, cui addita est in fine deliberation de bello Turcio*, stanowiący przykład piarstwa prezentującego poglądy na państwo z punktu widzenia prawnoustrojowego, jak i historiograficzne utwory Reinholda Heidensteina, przybliżające najnowsze dzieje Polski oraz sukcesy militarne czasów batoriańskich, posiadały ideowy przekaz dotyczący panowania Stefana Batorego. Ich podstawowym celem było ukazanie osoby króla Rzeczypospolitej oraz przygotowanie szlacheckiej opinii publicznej do konieczności przeprowadzenia wewnętrznych reform wzmacniających państwo zarówno w wymiarze ustrojowym, jak i międzynarodowym.

¹⁶ K. Olejnik, op. cit., s. 259.

¹⁷ N. Davies, *Boże igrzysko. Historia Polski*, Kraków 2001, s. 396.

¹⁸ R. Heidenstein, *Rerum Poloniarum ab excessu Sigismundi Augusti libri XII*, Frankfurt n. Menem 1672.

¹⁹ Idem, *De bello Moscovitico commentariorum libri sex*, Kraków 1584.

Stanowisko króla Stefana Batorego wobec wybujałych swobód demokratyczno-szlacheckich, od początku jego panowania na tronie Rzeczypospolitej powodowało zatargi oraz konflikty z przedstawicielami szlachty²⁰. Do jawnej konfrontacji doszło już na sejmie toruńskim w 1576 roku, kiedy posłowie ziemscy prowadzili nieustanne ataki wymierzone przeciwko królowi, stawiając wiele męczących pytań oraz uciążliwych żądań, zmuszających monarchę do zdawania sprawy ze wszystkich powziętych czynności przez dwór królewski²¹. Opisując przebieg obrad sejmu toruńskiego, Reinhold Heidenstein przedstawił wymowną reakcję króla Stefana Batorego, który powiedział:

Nie w chlewie, lecz wolnym człowiekiem jam się urodził (...). Wolność swoją kocham i będę ją strzegł. Z woli bożej wyście mnie królem swym obrali, na wasze prośby i nalegania tu przybyłem, wyście mi koronę na skronie włożyli, jestem więc królem waszym, ale nie glinianym ani malowanym (*non fictus neque pictus*); chcę królować i nie ścierpię, by mi ktokolwiek grał na nosie! Bądźcie sobie stróżami swej wolności: na to zgoda; ale nie pozwolę byście byli moimi i moich senatorów pedagogami; strzeżcie sobie swej wolności, ale od swawoli – wara!²²

Wśród przedstawicieli batoriańskiej koncepcji naprawy państwa był również Stanisław Sarnicki, który reprezentował typ szlachcica propagującego idee sarmatyzmu na ziemiach polskich, odwołującego się do chlubnych dziejów ojczystych. Był on twórcą podstaw prawno-ustrojowego ładu wewnętrznego państwa, zaprezentowanych w postaci dzieła zatytułowanego *Statuta y Metryka przywilejów koronnych językiem polskim spisane, i porządkiem prawie przyrodzonym a bardzo snadnym nowo zebrane, przez Stanisława Sarnickiego szlachcica i obywatela Chełmskiej ziemie, Woysk. Krasnostawskiego*²³.

²⁰ J. Besala, *Stefan Batory*, Warszawa 1992, s. 179–180.

²¹ N. Davies, op. cit., s. 397.

²² Cyt. za: I. Chrzanowski, *Historia literatury niepodległej Polski (965–1795)*, Warszawa 1983, s. 238–239; Patrz B. Kocowski, *Trzej padawczycy: wpływ Batorego i Zamoyńskiego na działalność R. Heidensteina*, Lwów 1939.

²³ S. Sarnicki, *Statuta y Metryka przywilejów koronnych językiem polskim spisane, i porządkiem prawie przyrodzonym a bardzo snadnym nowo zebrane, przez Stanisława Sarnickiego szlachcica i obywatela Chełmskiej ziemie, Woysk. Krasnostawskiego*, Kraków 1594; W. Sławiński, *Statuta y Metryka przywilejów koronnych językiem polskim spisane, i porządkiem prawie przyrodzonym a bardzo snadnym nowo zebrane, Stanisława Sarnickiego*, [w:] *Trybunał Koronny w kulturze prawnej Rzeczypospolitej szlacheckiej*, red. A. Dębiński, W. Bednaruk, M. Lipska, Lublin 2008, s. 131–137.

Sarnicki, jako zwolennik batoriańskiej polityki wewnętrznej z zakresu wzmocnienia instytucjonalnego państwa, za pomocą utworu *Oratio pro lege electionis...*, przekazał swoje spostrzeżenia na temat jednego z kluczowych elementów ustroju mieszanego, obowiązującego w Rzeczypospolitej Obojga Narodów, w postaci reformy wolnej elekcji typu *viritim*²⁴. W utworze tym Sarnicki zaprezentował idee republikańskie, które były nieodzownym elementem ustroju mieszanego jako konglomeratu systemu politycznego obowiązującego w Rzeczypospolitej Obojga Narodów. W obręb tego ustroju politycznego, funkcjonującego pod nazwą *monarchia mixta*, wchodziły czynniki: monarchiczny (król), arystokratyczny (senat) oraz demokratyczny (izba poselska)²⁵.

Chcąc określić stanowisko Stanisława Sarnickiego, zawarte w utworze pt. *Oratio pro lege electionis...*, na temat reformy wolnej elekcji typu *viritim*, który propagował idee republikańskie w rozumieniu wzmocnienia przejrzystości zasad wyboru króla, należy przede wszystkim zdefiniować podstawy funkcjonowania państwa jako rzeczy wspólnej (*res publica*), w myśl republikańskich zasad, jako paradygmatu renesansowej koncepcji politycznej²⁶.

Jak utrzymuje Dorota Pietrzyk-Reeves, pojęcie rzeczpospolitej (*res publica*) jest najistotniejszą kategorią polskiej teorii politycznej, jaka ukształtowała się w XVI wieku i z różnymi modyfikacjami przetrwała do czasów rozbiorowych²⁷. Wpływ klasycznej tradycji republikańskiej, jako recepcji dokonującej się w okresie renesansu, spowodował wykreowanie wyobrażenia państwa jako wspólnoty politycznej – rzeczpospolitej, która wymagała wprowadzenia i utrzymania zarówno instytucji np. wolnej elekcji, jak i pewnego etosu postępowania szlacheckich obywateli, dbających o dobro publiczne, w postaci wartości republikańskich.

²⁴ S. Sarnicki, *Oratio pro lege electionis...*, op. cit.

²⁵ T.W. Gromelski, *The Commonwealth and Monarchia Mixta in Polish and English Political Thought in the Later Sixteenth Century*, [w:] *Britain and Poland-Lithuania: Contact and Comparison from the Middle Ages to 1795*, ed. R. Unger, Brill, Leiden 2008, s. 168–169.

²⁶ D. Pietrzyk-Reeves, *Państwo jako rzecz wspólna (res publica) w renesansowej myśli politycznej*, [w:] *Wartości polityczne Rzeczypospolitej Obojga Narodów. Struktury aksjologiczne i granice cywilizacyjne*, pod red. A. Grześkowiak-Krwawicz, współpr. J. Axer, *Kultura Pierwszej Rzeczypospolitej w dialogu z Europą*, t. 3, Warszawa 2017, s. 27–51.

²⁷ Eadem, *Lad Rzeczypospolitej. Polska myśl polityczna XVI wieku a klasyczna tradycja republikańska*, Kraków 2012, s. 200–212.

W odróżnieniu od tendencji politycznych, jakie występowały w XVI wieku w zachodniej Europie, gdzie upowszechniać się zaczął termin „państwo” jako element absolutystycznych przejawów życia publicznego, w Polsce zakorzeniło się określenie „rzeczpospolita”, które oddawało najlepiej przekonanie, że państwo polskie jest rzeczą publiczną, w znaczeniu wspólnego posiadania, zgodnie ze wskazaniem rzymskich, republikańskich tradycji ustrojowych zaszczerpionych przez Cyncerona²⁸.

Kontynuatorem idei konieczności przemiany i naprawy Rzeczpospolitej, utrzymanej w konwencji wartości republikańskich, z zachowaniem dotychczasowego modelu ustrojowego państwa pod postacią pojęcia *monarchia mixta*, był Stanisław Sarnicki, który apelował do braci szlachty w utworze *Oratio pro lege electionis*..., o wypracowanie optymalnej metody wyboru króla, wykluczającej nadużycia osłabiające Rzeczpospolitą zarówno w wymiarze wewnętrznym, jak i zewnętrznym²⁹. Zdaniem Doroty Pietrzyk-Reeves, podobne tezy stawiał w swojej twórczości politycznej Andrzej Frycz Modrzewski, który w utworze *De Republika emendanda (O naprawie Rzeczpospolitej)*, dał się poznać jako zwolennik upatrywania zasadności przebudowy systemowej państwa, wynikającej z podobieństwa Królestwa Polskiego z klasyczną republiką rzymską³⁰.

²⁸ Q. Skinner, *The state*, [w:] *Political Innovation and Conceptual Change*, red. T. Ball i in., Cambridge 1989, s. 90–131.

²⁹ S. Sarnicki, *Oratio pro lege electionis*..., op. cit., s. 2–3; Zob. J. Ostroróg, *Memorial w sprawie uporządkowania Rzeczypospolitej*, tłum. A. Obrębski, Łódź 1994, s. 19. Jan Ostroróg w utworze tym apelował do szlacheckich obywateli o nieprzedkładanie interesów prywatnych nad dobro publiczne: „Wy, przezacni panowie, podpory i podstawy, osie i rygle ojczyzny usiłujecie, jakeście zawsze zwykli, okazać radą i czynami, że więcej ojczyznę niż samych siebie, więcej Rzeczpospolitą niż siebie, niż dzieci niż swych braci, niż wreszcie wszelkie mienie miłujecie, a tak w powszechnej pomyślności i prywatny byt wzroście, a cokolwiek ustanowione będzie, zachowa się stale. Gdy dobro powszechne uszczerbku dozna, tym samym pomyślność każdego upadać i nagle runąć musi”; Stanisław ze Skarbimierza, *Mowa o powinności szanowania wspólnego dobra*, [w:] idem, *Mowy wybrane o mądrości*, przeł. B. Chmielewska, oprac. M. Korolko, Kraków 1997, s. 159; Stanisław ze Skarbimierza powołując się na św. Augustyn, który w rozważaniach swoich bazował na twórczości Cyncerona, głosił przekonanie, że „wtedy rzeczpospolita, czyli rzecz ludu, jest dobrze i sprawiedliwie rządzona bądź przez jednego króla, bądź przez nielicznych możnowładców, bądź przez cały lud, gdy lud stanowi gromada ludzi, którą łączy jedność praw i wspólność pożytków”.

³⁰ S. Kot, *Wpływ starożytności klasycznej na teorie polityczne Andrzeja Frycza z Modrzewa*, Kraków 1911, s. 24.

Republikański typ ustrojowy, w rozumieniu Sarnickiego, opierał się przede wszystkim na kwestiach porównawczych, dostosowanych nie do klasycznego ustroju republiki rzymskiej, ale nowożytnej republiki weneckiej, która według założeń autora *Oratio pro lege electionis...*, stanowiła punkt odniesienia do ustroju politycznego obowiązującego w Rzeczypospolitej³¹. Znajdowało to odzwierciedlenie również w terminologii humanistycznych historyków oraz pisarzy okresu renesansu, których czołowym przedstawicielem był biskup warmiński Marcin Kromer, autor dzieła zatytułowanego *Polonia, sive de situ, populis, moribus, magistratibus et Re publica regni Polonici libri duo*, w którym ówczesną Polskę określił za pomocą dwóch terminów, pisząc *regnum et res publica* lub *regnum sive res publica*³². Określenie *regnum* w XVI wieku ustąpiło nowej kategorii znaczeniowej *res publica*, które odwoływało się do powszechniejszych pod względem ustrojowym zasad oraz idei republikańskich³³.

Wspólnotę polityczną, jako zbiorowość prawną, występującą pod postacią „narodu szlacheckiego”, określono w XVI wieku mianem *res publica*. Posiadała ona wyłączne prawo decydowania o kształcie ustrojowym państwa, przy czym nowe znaczenie tego terminu zostało wprowadzone i upowszechnione w czasie zawierania w 1569 roku w Lublinie unii polsko-litewskiej, na mocy której „*Tota communitas Reipublicae* nie oznaczała już całego społeczeństwa, podzielonego na stany, lecz tylko stany wyższe, przede wszystkim szlachecki (...). Stany plebejskie tj. mieszczenie i włościanie, nie stanowili narodu w ówczesnym mniemaniu, byli bowiem nie obywatelami, lecz poddanymi: króla, Kościoła, szlachty”³⁴.

Stanisław Sarnicki, jako świadomy przedstawiciel stanu szlacheckiego, zaangażowanego w ruch egzekucyjny 2. poł. XVI wieku, którego celem było przeprowadzenie instytucjonalnych reform podstaw ustrojowych Rzeczypospolitej, w utworze pt. *Oratio pro lege electionis ad majestatem Regiam Amplissimum Senatuum et ordine Regni, cui addita est in fine deliberatione de bello Turcico*, stanowiącym rodzaj apelu skierowanego do króla, członków senatu oraz przedstawicieli stanów Króle-

³¹ S. Sarnicki, *Oratio pro lege electionis...*, op. cit., s. 7.

³² M. Kromer, *Polonia, sive de situ, populis, moribus, magistratibus et Re publica regni Polonici libri duo*, wyd. W. Czermak, Kraków 1901, passim.

³³ D. Pietrzyk-Reeves, *O pojęciu Rzeczypospolita (res publica) w polskiej myśli politycznej XVI w.*, „Czasopismo Prawno-Historyczne” 2010, t. 62, z. 1.

³⁴ S. Grodziski, *Z dziejów staropolskiej kultury prawnej*, Kraków 2004, s. 146.

stwa Polskiego, zawarł postulat reformy wolnej elekcji, która w jego opinii, w dotychczasowej formie stanowiła zagrożenie dla funkcjonowania Rzeczypospolitej, zarówno w wymiarze zachowania ładu wewnętrznego, jak i bezpieczeństwa zewnętrznego³⁵.

W utworze tym, Stanisław Sarnicki, przedstawiając aktualny stan polityczny związany z funkcjonowaniem instytucji wolnej elekcji *viritem*, zwracał się z następującym apelem: „Szlachetni panowie posłowie przychylnie wysłuchajcie, o to jedynie proszę, mnie mówiącego o wolnej elekcji po wiecznej pamięci królu Zygmuncie wprowadzonej. Do podjęcia tego zagadnienia skłaniają mnie niezliczone prawie zagrożenia, których doznała nasza Ojczyzna po śmierci Ludwika w okresie pięciu lat, jak i po śmierci Augusta przez cztery lata, i wciąż nie przestaje doznawać (...)”³⁶. W słowach tych wyraził zaniepokojenie oraz obawę o przyszłość Rzeczypospolitej, która stanęła w obliczu zagrożenia „po śmierci Ludwika [Jagiellończyka] w okresie pięciu lat, jak i po śmierci [Zygmunta] Augusta przez cztery lata, i wciąż nie przestaje doznawać”³⁷. Autor *Oratio pro lege electionis*..., dokonał trafnej diagnozy sytuacji wewnętrznej oraz zagranicznej Rzeczypospolitej po śmierci Ludwika Jagiellończyka oraz Zygmunta Augusta, kiedy wzmoгло się zagrożenie bezpieczeństwa wewnętrznego i zewnętrznego państwa.

Jako monarchista oraz zwolennik polityki króla Stefana Batorego, świadomy zagrożenia wewnętrznego państwa, czego odzwierciedleniem była podwójna elekcja 1575 roku, w czasie której doszło do konfliktu między zwolennikami cesarza Maksymiliana II oraz księcia siedmiogrodzkiego Stefana Batorego, Stanisław Sarnicki przedstawił siebie jako dobrego obywatela wrażliwego i dostrzegającego aktualne niebezpieczeństwa ustrojowe:

Zaiste wystarcza, że według mojej oceny wypełnię obowiązek dobrego obywatela, jeśli w tym niezwykle burzliwym położeniu kraju przedstawiając największe trudności samej rzeczy, stosownie do moich skromnych możliwości wam je przypomnę. Z pewnością, z całą świadomością na ustach naszych przodków często

³⁵ S. Sarnicki, *Oratio pro lege electionis*..., op. cit., s. 2.

³⁶ Ibidem, s. 2. „Dicentem me de lege electionis a Sigism: Rege perenni memoria dignissimo lata, Magnisici Nobilesq Equites Poloni, aequis auribus, quod vnum expeto, auditatis. Quod enim hoc argumentum mihi delegerim, infinita pro pemodum pericula, quae Patria nostra post Lodouicum quinquennium, nunc vero a morte Augusti quatuor annos pertulit, & etiamnum perser re non cessat, me cogunt (...)”.

³⁷ Ibidem, s. 2.

pojawiały się wypowiedzi o wolnej elekcji. Jeśli bowiem jest przeprowadzona według prawa i z zachowaniem wolności, towarzyszą jej nieskończone korzyści. Albowiem i podejrzenia względem najważniejszej dla Rzeczypospolitej drogi postępowania, jeśli w ogóle miałyby zaistnieć, w ten właśnie odpowiedni sposób mogą zostać usunięte, a między równymi miłość i zaufanie wspaniale umacnia się³⁸.

Stanisław Sarnicki przedstawił się jako „dobrego obywatela”, który w sytuacji zagrożenia państwa nie tylko dostrzega niebezpieczeństwo wynikające z funkcjonowania wolnej elekcji w dotychczasowym kształcie, ale nawołuje też do usunięcia wad ustrojowych mających na celu wzmocnienie Rzeczypospolitej, gdzie „między równymi miłość i zaufanie wspaniale umacnia[ją] się”.

W utworze pt. *Oratio pro lege electionis...*, przedstawił rozwiązania reformy wolnej elekcji, która według niego „przeprowadzona według prawa i [z] zachowaniem wolności” prowadzi do „nieskończonych korzyści”³⁹. W dalszej części Stanisław Sarnicki omówił korzyści wynikające z wolnej elekcji, a konkretnie z umocnienia „nowych swobód” podczas *interregnum*, kiedy występuje sposobność do przeprowadzenia naprawy istniejących uregulowań prawno-ustrojowych. Podkreślił ponadto, iż „Nikt w Królestwie Polskim nie powinien być koronowany, dopóki jednomyślnie wedle praw i przywilejów państwa przez wszystkie stany Królestwa nie zostanie wybrany”⁴⁰. Kontynuując swoje rozważania nad przebiegiem wolnej elekcji, Stanisław Sarnicki zaznaczył, że ustawodawca nie przewidział, według jakich prawideł należy postępować podczas elekcji dla zachowania jednomyślności, co powodowało występowanie zakłóceń i „zgiełku” w czasie jej przebiegu.

Ponadto przywołał jeden, odosobniony przykład wolnej elekcji, w czasie której nie doszło do „przemocy i zdrady”⁴¹, co wskazywać miało konieczność wypracowania optymalnego sposobu wyboru króla przy

³⁸ Ibidem, s. 2–3. „(...) verum fatis me facturum boni viri officio putabo, si in hoc rerum turbulentissimo statu, summa fatigia rerum sequendo, de rebus ipsis, pro mea tenuitate vos commonnero. Non temere in ore nostrorum maiorum vox librae electiois frequenter repetitur. Si enim haec vite libereq transigitur, infinitae eam vitilitates concomitantur. Nam & suspiciones de praecipuo Reipub. ordine si quae exoriantur hac via commode tolluntur: & inter aequales amor confidentaq praeclare stabilitur”.

³⁹ Ibidem, s. 3. „(...) vitilitates concomitantur”.

⁴⁰ Ibidem, s. 3. „NEMO, inquit in REGEM POLONIAE coronari debet, donec, vnanimiter secundum Leges & Privilegia Regni ab omnibus ordinibus Regni electus fit”.

⁴¹ Ibidem, s. 4. „(...) sit aliqua vis, aut aliquod stratagema”.

wykluczeniu możliwości „niedozwolonych zabiegów i środków”⁴² stosowanych przez kandydatów do tronu, aby w ten sposób doprowadzić do najlepszego rozwiązania, w postaci jednomyślnego wyboru króla. W kolejnej części utworu Stanisław Sarnicki zaapelował do szlachty o uchwalenie ustawy, na mocy której zostanie przeprowadzona reforma wolnej elekcji, która miałaby chronić państwo przed destrukcją i upadkiem. Znalazło to swoje odzwierciedlenie w charakterystycznych słowach Sarnickiego skierowanych do szlachty „jeśli nie chcecie widzieć waszej ojczyzny uwikłanej w tyle problemów i narażonej na upadek”⁴³.

Utwór Stanisława Sarnickiego *Oratio pro lege electionis ad majestatem Regiam Amplissimum Senatam et ordine Regni, cui addita est in fine deliberatione de bello Turcico* stanowił przykład niezwyklej troski przedstawiciela polskiej średniej szlachty o kształt ustrojowy Rzeczypospolitej, jak również o elementarne instytucje ustrojowe państwa jako zdobywcze ruchu egzekucyjnego. Znalazło to odzwierciedlenie w pochwaleniu panowania Stefana Batorego, w którym to czasie nastąpiła konsolidacja „praw i wolności wojskowych”⁴⁴.

Zdaniem Sarnickiego, w czasie panowania Stefana Batorego powinno również nastąpić „cnotliwsze i dopracowane pod względem prawnym”⁴⁵ uporządkowanie ustrojowe podstawowych instytucji Rzeczypospolitej, zapewniające jej ład polityczny. Stanisław Sarnicki określił potrzebę naprawy instytucji wolnej elekcji, która miała odzwierciedlenie przede wszystkim w procesie wyboru króla, dokonującym się poprzez zgodę wszystkich województw głosujących na sejmikach. Zdaniem Stanisława Sarnickiego, regulacje prawne określające wybór władcy były przez „wszystkie województwa to właśnie jako odpowiednie do tej godności zostało z poparciem wszystkich głosujących wybrane, przedstawione i ustanowione”⁴⁶.

Sarnicki ponadto powoływał się na dojrzałość obywatelską szlachty, która zgromadzona w

[województwa] wzmocnione nie rozchodzącymi się bez ustaw sejmami, lecz stałą wytrwałością, nie jednorazowym wywołaniem nazwy, lecz podwójnym czy

⁴² Ibidem, s. 4. „(...) confugere ad compendia & media aliquando illicita”.

⁴³ Ibidem, s. 5. „(...) nihi patriam vestram, tot difficultatibus impicitam, & proinde ruinae obnoxiam reddere velitis”.

⁴⁴ Ibidem, s. 5. „(...) analogiam legum libertatum ordinis militaris”.

⁴⁵ Ibidem, s. 5. „(...) decore speciosior, & autoritate magis legitima censenda est”.

⁴⁶ Ibidem, s. 5. „Ab omnibus enim Palatinatibus, non praecipitatis commiciis: sed constanti perseurantia firmatis, non semel nomine evulgato”.

potrójnym publicznym ogłoszeniem elekcji, nie tylko w Warszawie, lecz także w Jędrzejowie, nie tylko w czasie sejmu walnego, lecz także osobnym dekretem w poszczególnych prowincjach, nie na jakimś prywatnym miejscu miasta, lecz w miejscu przez wszystkich wybranym, głosem woźnego ogłoszonym, zabezpieczonym ogrodzeniem i wspólną zgodą⁴⁷.

Wspomniany przez Sarnickiego zjazd szlachty w Jędrzejowie, który miał miejsce 1 lutego 1576 roku, potwierdził ustalenia sejmu walnego, dotyczące legalności wyboru księcia siedmiogrodzkiego Stefana Batorego i królowy Anny Jagiellonki, poprzez podkreślenie argumentacji opartej na przywiązaniu szlachty do praw i wolności⁴⁸. Stanisław Sarnicki, kontynuując swoje dywagacje na temat wolnej elekcji, stwierdził ponadto, „że niektórzy znaczni mężowie ociągają się [podczas elekcji], to jednak już z tej liczby znaczna część tak Polaków jak Litwinów do tej świętej zgody Rzeczypospolitej potem dołączyła [do wyboru króla]”⁴⁹.

Sarnicki, jako szlachcic identyfikujący się z hasłami ograniczenia wybujałych swobód demokratycznych na rzecz wzmocnienia władzy królewskiej i przeprowadzenia jednocześnie reformy wolnej elekcji, przedstawił króla Stefana Batorego jako władcę posiadającego przymioty niezbędne do sprawowania korzystnych dla państwa rządów królewskich. W jego opinii, o czym już była mowa wcześniej, wśród tych cech „uwidacznia się męstwo, powaga, znajomość wojskowości i wyjątkowe szczęście, które to cztery zalety u największych książąt są wedle znawców poszukiwane”⁵⁰.

⁴⁷ Ibidem, s. 5. „(...) sed bis terue electione iterata, non Varsoviae tantum: sed etiam Andriouiae, non ceiunctim in comiciis generalibus solum: sed etiam per provincias particulatim decreto confirmato, non in aliquo privato territorio urbis, sed in loco ab omnibus designato, praeconis voce proclamato, securitate munito, communilando firmato, hoc ipsum par regentium propenso omnium animo, & voluntate serena ad eam dignitatem electum, euctum & confirmatum est”.

⁴⁸ E. Opaliński, *Prawo i wolność w szlacheckim systemie wartości w drugiej połowie XVI wieku i na początku XVII stulecia*, [w:] *Wartości polityczne Rzeczypospolitej Obojga Narodów. Struktury aksjologiczne i granice cywilizacyjne*, pod red. A. Grześkowiak-Krwawicz, współpr. J. Axer, *Kultura Pierwszej Rzeczypospolitej w dialogu z Europą*, t. 3, Warszawa 2017, s. 247.

⁴⁹ S. Sarnicki, *Oratio pro lege electionis...*, op. cit., s. 6. „Cunctantibus quidem nunnullis primariis viris, quod non nouum est circa omnes electiones, sed iam ex eo numero non modica pars tam Polonorum quam Lithuanorum sese ad huc sacru consensum Reipub: postea aggregavit”.

⁵⁰ Ibidem, s. 6. „(...) virtutem, auctoritatem, scientiam rei militaris, & raram faelicitatem, quae quatuor graui iudicio vetustas in Ducibus summis requirebat, luculenter reperiri”.

Autor *Oratio pro lege electionis...*, zwrócił również uwagę na niejasne i niedoprecyzowane prawo wyborcze, stosowane podczas wolnej elekcji, co powoduje, że uznaje on za konieczne, aby przedstawić propozycję naprawy i uściślenia trybu wyboru króla. Stanisław Sarnicki w tych słowach określił własną potrzebę przeprowadzenia naprawy systemu wolnej elekcji, „Jeśli bowiem przedstawię to, co sam sądzę w tej sprawie, obawiam się, że nie narażę się na zarzut ignorancji, a jeśli przemilczę, boję się, aby w tej właśnie sprawie, której przedstawienia podjąłem się nie okazać się niekompetentnym i gnuśnym”⁵¹.

Stanisław Sarnicki, w dalszej części swojego utworu, zdecydował omówić trzy sposoby elekcji, które dał tym samym do wyboru szlachcie. Wśród nich pierwszym był wybór papieża, drugim wybór cesarza, trzecim natomiast doży weneckiego. Wybór papieża odbywał się według dwóch sposobów, poprzez tryb „iluminacji”, gdy jak pisze Sarnicki „na jednego męża wedle świadectwa wszystkich wyróżniającego, nieporównywalnego z nikim gorliwie walczący głosy wyborcze oddają”⁵², oraz poprzez głosowanie kardynałów, którzy kwalifikowaną większością oddanych głosów dokonują wyboru spośród swojego grona. Drugim sposobem wyboru, przedstawionym przez Sarnickiego, była elekcja cesarza rzymskiego przez siedmiu elektorów, w przypadku natomiast gdy „ilość głosów nie okazywała się zgodna, siódmy to znaczy król Czech do tej części się dołączył i najpierw z tytułem »Rex Romanorum«, potem szczęśliwego cesarza [wybierał]”⁵³. Trzeci sposób elekcji to wybór doży weneckiego, który przebiegał przez głosowanie „kulkami” i stanowił powód dumy Wenecjan i został uznany za godny naśladowania przez Polaków „którzy ocenili, że jest najsprawiedliwszy i najwygodniejszy w zastosowaniu”⁵⁴.

Sarnicki przedstawił w następujący sposób tryb elekcji, która satysfakcjonować powinna zarówno senat, jak i szlachtę,

⁵¹ Ibidem, s. 6–7. „(...) Si id quod ea in re sentio aperuero, timeo ne nostram arrogantiae in curram, sin reticuerio, vereor ne ea in re qua tractandam suscepi: ineptus & tardus apeream”.

⁵² Ibidem, s. 7. „(...) cum in unum virum omnium testimonio conspicuū ac nemini parem suffragia certatium seruntur”.

⁵³ Ibidem, s. 7. „(...) quae si pari numero sibi non cedunt, sptimus hoc est Rex Bohemiae, cui patri de aggregat, hic salutatur imprimis Rex Romanorum, & postmodum augustus Imperattor”.

⁵⁴ Ibidem, s. 7. „(...) quam rationem Venetus populus, qui perinde libertatis fama gloriatur atque Polonus, ut aequifsimam, expeditifsimam sequendam putavit”.

Przez cały senat i szlachtę na drodze głosowania wyłania się trzydziestu mężów, Z trzydziestu przez szczęśliwy traf dziewięciu pozostaje. [Dziewięciu pozostaje, to znaczy odrzucanych przez chłopca jest 21 karteczek z puszek i pozostaje dziewięć – przyp. S. Sarnicki]. Dziewięciu przez siedem głosów czterdziestu wybiera [Przez siedem głosowań to znaczy, jeśli między sobą owych dziewięciu się nie zgadza, wtedy odrzuca się siedmiu, czyli większa część pozostaje, a dwóch odchodzi. I tak postępuje się, aż do końcowej wymiany – przyp. S. Sarnicki]. Z czterdziestu przez szczęśliwy traf dwunastu pozostaje. Dwunastu przez dziewięć głosów wybiera dwudziestu pięciu. Z dwudziestu pięciu przez szczęśliwy traf, dziewięciu pozostaje. Dziewięciu przez siedem głosów czterdziestu pięciu wybiera. Z czterdziestu pięciu przez szczęśliwy traf jedenastu pozostaje. Jedenastu przez dziewięć głosów czterdziestu jeden wybiera. Czterdziestu jeden przez dwadzieścia pięć głosów już zaprzysiężonych władcę wybiera⁵⁵.

Po przedstawieniu trzech sposobów elekcji, Sarnicki wyraził pogląd, że ostatni szczegółowo omówiony tryb wyboru króla jest najlepszy i „godny pochwały”⁵⁶. W następujących słowach autor *Oratio pro lege electionis...*, dał wyraz swojej opinii na temat wyższości tego sposobu elekcji: „Po pierwsze, ponieważ w ten sposób swobodę zostawia się wszystkim, unika się zamętu, utrzymany jest porządek i dochodzi się do wyboru kandydata w ciągu umiarkowanego okresu czasu w jakiś pewny i niezawodny sposób”⁵⁷.

Kontynuując swoje rozważania na temat zalet wolnej elekcji, Stanisław Sarnicki przekonywał, że „Władcy nie wybiera się tak po prostu, lecz najpierw wybiera się elektorów spośród elektorów, którym na koniec przyznaje się od wszystkich pełnomocnictwo tak jakby się sami przez siebie wybierali”⁵⁸. Uważał ponadto, że wybór władcy poprzez

⁵⁵ Ibidem, s. 8. „Ab omni Senatu & nobilitate triginta viri eliguntur per suffragia. Ex triginta per fortem novem remanent [Nouem remanent hoc est eximūtur 21 schedulae per puerum ex vase, & remanebunt novem]. Novem per septem suffragia quadraginta eliquit [Per septem suffragia, id est si discumuenient inter se illi novem, tum ad minus septem, hoc est maior pars concludit, & reliqui duo secedent Et sic ad sinem vsque procedes ex ponendo]. Ex quadraginta per fortem duodecim remanent. Duodecim per novē suffragia quadraginta quinq eligūt. Ex viginti quinque per fortem, novem remanent. Novem per septē suffragia quadraginta quinq eligūt. Ex quadraginta quinq per forte vendecim remanent. Vendeci per novē suffragia quadraginta vuū eligūt. Quadraginta vnus per viginti quinque suffragia Ducem, idque iurati, eligunt”.

⁵⁶ Ibidem, s. 8.

⁵⁷ Ibidem, s. 8. „Primo quod in tali modo libertas omnibus consernatur, confusio eitat, ordo retinetur, & intra modi cum tempus certo quodam & infallibili tramite ad candidatum eligendum devenitur”.

⁵⁸ Ibidem, s. 8. „Nec simpliciter Dux eligitur, sed electores primo electorum creantur, quibus tandem facultat ab omnibus tanquam si ipsi per se eligerentur concedit”.

system wolnej elekcji jest bardziej sprawiedliwy niż dziedziczność tronu, co zostało przedstawione w następujący sposób

(...) skoro tak szczegółowo rozważane są te sprawy, na koniec nie będzie żaden ród czy rodzina chęć się albo więcej sobie przypisywać podczas wyboru władcy. (...) równość, która jest rodzicielką zgody na tej drodze zadziwiająco między obywatelami Rzeczypospolitej jest zachowana tak, że wszyscy, którzy się zejdą, po równo będą mogli się chlubić, że byli uczestnikami elekcji i dzięki temu radośnie powrócą do domów. Dlatego też żaden inny sposób bardziej podobny do praw polskich nie może być wskazany⁵⁹.

Stanisław Sarnicki zwrócił również uwagę, że przedstawiony przez niego system wyboru króla wykluczy szkodliwe działania nieuczciwych obcych poselstw, które, jego zdaniem, nękają Rzeczpospolitą oraz jej obywateli, przyczyniając się do destabilizacji wewnętrznej sytuacji państwa. W tych słowach przedstawił swoje zdanie na temat zalet wolnej elekcji:

(...) skoro uczciwy sposób jakby droga królewska raz zostanie uswięcony prawami i wiadomość ta rozprzestrzeni się, ani cudzoziemcy nie będą nas ciągle zamęczać swoimi legacjami, nie rzadko szkodliwymi dla Rzeczypospolitej naszej, ani ci, którzy są obywatelami państwa, po porzuceniu penatów, co często ma miejsce, powodowani strachem, aby czegoś nie odjęto z ojczystych praw, w oddziałach zjawiają się wzbudzając wielkie jakieś poruszenie Rzeczypospolitej. Lecz słuszna część senatorów ze szlacheckim stanem po uspokojeniu umysłów wspólną potrzebę załatwiają⁶⁰.

Sarnicki, w dalszej części utworu, zwrócił się z prośbą o prawne uregulowanie systemu wolnej elekcji, a w szczególności określenie osoby ogłaszającej wybór króla. Autor *Oratio pro lege electionis...*, na przykładzie analogii ogłaszania aktu koronacji, w czasie której marszałek wielki

⁵⁹ Ibidem, s. 9. „Quarto ubi tam arcte res expenduntur, nulla demum gens vel familia gloriari, aut plus sibi arrogare in eligendo Rege poterit. Adde quod aequalitas quae est parens concordiae, hac via mire inter cives Reipub. contemperatur, ita quod omnes qt qt conueniunt exaequo gloriari poterint se participes suisse electionis, itaque laeti domos redibunt. Proinde vix alia ratio magis analoga legibus Polonorum reperiri potest”.

⁶⁰ Ibidem, s. 9. „(...) Adhaec postquam infallibilis ratio veluti via regia semel legibus soucientur, & haec fama emanauerit, neque extranei molestierunt nobis deinceps cum suis legationibus, non raro Reipub. nostrae noxiis, neque qui regni sunt cives relictis paenatibus ut non raro accidit, timore adducti, ne quid derogetur legibus patriae, ita cateruatim, non sine gravissimo aliquando motu Reipublicae accurrent. Sed iustae magnitudinis numerus Senatorum cum equestri ordine, pacatis, animis, universum negotium transigent”.

koronny zwraca się z pytaniem do stanu szlacheckiego „Czy nakazujecie koronować króla?”, dywaguje komu powierzyć zadanie stwierdzenia aktu elekcji, odbywającego się podczas zgromadzenia senatorów. Sarnicki podkreślił niezwykle ważną rolę ochrony prawa wolnej elekcji, która „Z całą pewnością ta sprawa i dla wybieranego i dla samych elektorów jest zaszczytna, ale też niezwykle ważna dla ochrony prawa wolnej elekcji. I na tej drodze zaraz usuwa się ów spór o to, kto powinien ogłaszać wybór króla, skoro z jednego człowieka na wszystkich przeznaczona jest owa prerogatywa, wedle której jedynie prymas stara się na jakiś sposób zobowiązać w stosunku do siebie nowego władcę”⁶¹.

Według niego, brak sankcjonowania zasady wolności, inaczej nazywanej sarmacką ideą wolności, stanowiącej podstawowy element wolnego wyboru króla przez szlachtę, spowodować mógł sytuację, w której „Wybór króla, jeśli by nie miał być wolny, więcej szkody i niesławy niż sławy Rzeczypospolitej przyniesie”⁶². Sarnicki skonfrontował ponadto tak pojmowaną wolną elekcję z jej niedoprecyzowanymi zasadami prawno-ustrojowymi z systemem monarchii dziedzicznej. Podstawą prawną, w oparciu o którą legitymizuje się funkcjonowanie królestw dziedzicznych jest zasada, że „Skoro bowiem rodzą się [królowie dziedziczni], wierzy się, że jacy nie byliby przez Boga zostali wybrani tacy właśnie”⁶³. Oprócz wyżej przedstawionego przez Sarnickiego wątku sakralnego przy występowaniu monarchii dziedzicznych, autor *Oratio pro lege electionis*..., wskazał, że wolna elekcja posiada tę zaletę, że „(...) do przebiegu elekcji i do tego do wypełnienia wszystkich powinności względem Rzeczypospolitej, pożądana jest zgodna równość chęci, która w dużej mierze zależy od zgody religijnej”⁶⁴.

⁶¹ Ibidem, s. 10. „(...) Res profecto haec & electo & electoribus ipsis honorifica, tum etiam ad tutandum ius liberae electionis pernecessaria. Tolleturq̄ protinus hac via illa contentio, equisnam debeat renunciare Regem, postquam ab uno homine ad omnes transseretur praerogativa illa qua sibi praesul solus Regem novum nititur quodōmodo abstringere”.

⁶² Ibidem, s. 10. „(...) Electio Regis nisi re ipsa libera sit, plus determinenti & ignominiae quam gloriae Reipub. adsert”.

⁶³ Ibidem, s. 11. „(...) Et honestior est conditio illorum populorum quibus in cunis nascuntur Reges quam si tali modo eligerentur. Cum enim nascuntur, à Deo quales sint veluti donati esse creduntur”.

⁶⁴ Ibidem, s. 11. „(...) Compromis autem ad electionis actum adeoque ad omnia Reipub: munia obeunda, voluntatum conceros ae qualibitas requiritur, quae magna ex parte ex religionis consensu depondet”.

Dlatego też zwrócił się z apelem do króla Stefana Batorego i Anny Jagiellonki o to „aby doprowadzić mieszkańców Rzeczypospolitej do jedności religijnej, albo przynajmniej do jakiejś pewnej zgody, nie pozostającej w sprzeczności z prawami ojczytymi”⁶⁵.

Słowa Sarnickiego wyprzedziły późniejsze nawoływania o jedność państwa. Taki obraz zaproponował jezuita ks. Piotr Skarga pod koniec lat 90. XVI wieku, gdy w *Kazaniach sejmowych* roztaczał monarchistyczną wizję zjednoczonego ciała, czy to w Kościele, czy w królestwie, z zachowaniem jedności opinii oraz religii „(...) Proszę, nie dzielcie się tymi trzema dziedzictwami: Religią, Królem i Ojczyzną miłą, ale ich wspólnie i w zgodzie używajcie (...). Ojczyzna też rozdziałów, jako jedno ciało, nie cierpi. Społa się z członków rozlicznych z Polaków, z Litwy, z Rusi, z Prusów, Inflantów, Żmodzinów, i zrosła w ciało jedno”⁶⁶.

Według Stanisława Sarnickiego, panowanie króla Stefana Batorego powinno spowodować polityczny ład wewnętrzny Rzeczypospolitej, poprzez doprowadzenie do zgody stanów. Sarnicki posłużył się takimi argumentami dla określenia swojej wizji panowania króla Stefana Batorego: „(...) Tego od ciebie Bóg za ten zaszczyt [za dar], którym cię obdarza żąda, tego domaga się pałaca potrzeba tej Rzeczypospolitej, tego prawa domagają się. Do przeprowadzenia tej sprawy stanie przy tobie najświetniejszy i do tego najrozsądniejszy senat świętego królestwa”⁶⁷.

W dalszej części utworu *Oratio pro lege electionis ad majestatem Regiam Amplissimum Senatuum et ordine Regni, cui addita est in fine deliberatione de bello Turcico*, Sarnicki przedstawił *Rozważania o wojnie tureckiej*, czyli charakterystykę współczesnej mu polityki międzynarodowej, prowadzonej zarówno przez Rzeczypospolitą pod panowaniem króla Stefana Batorego, jak i inne mocarstwa europejskie, wobec Imperium Osmańskiego.

W *Rozważaniach o wojnie tureckiej* Sarnicki opisał ponadto zwyczaje panujące na dworze sułtana, zwłaszcza w kontekście prowadzenia wojny

⁶⁵ Ibidem, s. 11. „(...) si seculum vestrum florēs reddere vultis, prima cura incumbit vobis ubi sceptrum Regni, resumpseritis, incolas certam conformitatem, legibus Patriae non contrariam, reducere”.

⁶⁶ P. Skarga, *Kazania sejmowe (Kazanie trzecie)*, red. J. Tazbir, M. Korolko, Wrocław 1995, s. 68.

⁶⁷ S. Sarnicki, *Oratio pro lege electionis...*, op. cit., s. 11. „(...) Hoc a te Deus pro eo munere quod in te contualit reposcit, hoc Reipub. Istius urgēs necessitas requirit, hoc leges efflagitant. Ad quam rem transigēdam nōdeerit tibi amplissimus, idemq̄ & prudentissimo Senatus huius inclyti Regni”.

oraz zawierania pokoju, czego przykładem były relacje cesarza Ferdynanda z władcą tureckim. W sposób jednoznaczny, omówił panujące na dworze sułtana zwyczaje, związane z relacjami w polityce międzynarodowej, których

(...) stałość w zawartych rozejmach, którą ten naród przed wszystkimi innymi barbarzyńskimi w szczególności sposób sobie zdobył. Widać to wyraźnie albo na przykładzie owej odpowiedzi Sulejmana do posłów Ferdynanda, który rzekł: „W tym się utwierdzajcie, że nasz władca, jak dzielnością i wojskiem przewyższa pozostałych królów chrześcijańskich, tak też sprawiedliwością, wiernością, niezrywaniem rozejmów i tych bardzo przewyższa”. Można się tym umocnić, albo wyciągnąć wnioski z owej najżałośniejszej historii kłęski Władysława Jagiellończyka. Bowiem w owym czasie zaatakowany Amurat i siebie samego i umysły swoich żołnierzy nie żadnym innym skuteczniejszym argumentem do gorliwego prowadzenia sprawy i ponowienia walki stara się rozgrzać – rozwinąwszy sztandar ukrzyżowanego – niż ten, że podejmuje wojnę z tymi, którzy okazali się odstępcami od wiary i rozejmu. A chociaż teraz nie zagraża nam z owym Amuratem potrzeba, jednak wiadomo, że owi najwyżsi władcy przestrzegają jakichś właściwych swojemu sposobowi życia reguł, których zobowiązuje się dotrzymywać także potomność. Dom Austriacki posiada swoje instytucje i Otomański swoje, od których odstępianie nawet w najmniejszym stopniu dla potomności jest haniebne⁶⁸.

Stanisław Sarnicki w ostatniej części *Oratio pro lege electionis...*, dał wyraz swojemu promonarchicznemu nastawieniu, przedstawiając sytuację polityczno-militarną Rzeczpospolitej okresu panowania Stefana Batorego oraz ukazując siłę polskiego wojska, które, jego zdaniem, powinno zostać wykorzystane w walce z tureckim przeciwnikiem. W części dzieła, która odnosi się do relacji z Imperium Osmańskim, czyli w *Rozważa-*

⁶⁸ Ibidem, s. 14. „(...) Primum omniū fides eorum in feruandis foederibus, quam laudem prae aliis nationibus barbaris haec gens peculiari iure sibi desunit. Quod liquet vel ex illo responso Sollmani ad Legatos Ferdinandi: Hoc inquit, firmum teneatis quod noster Imperator, sicuti fortitudine & armis reliquos Christianorum Reges superat, ita iusticia, fide, foedetum conservatione, eosdem multum ategreditur. Potest & hoc confirmari vex illa luctuossima historia cladis Vladislai Iagelonidis. Illo enim cōflictus tempore Amurates, & se ipsum & suorum militum animos non alio argumento efficaciore, expanso velo crucifixi, erigere nititur ad stremie rem gerendam, & praelium restaurandum quam eo, quod sibi bellum esset cum iis, qui fidei & foederum ruptores extitiffent. Et quam vis nunc non cum illo Amurate nobis negocium imminet, tamen constat hoc Principes fummos habere in domibus suis quasdam peculiare vinem di regulas, quas etiam posteritas tenere obligatur. Habet Austriaca domus suas institutiones, habet & Othomanica institutiones suas, à quibus vel minimum posteritati deffectere, slagicium est”.

niach o wojnie tureckiej, Sarnicki zamieścił następujący opis pozycji militarnej Rzeczypospolitej w kontekście walki z tureckim przeciwnikiem:

Widzieliśmy sami w czasie owego pospolitego ruszenia pod Jędrzejowem niezwykle liczny i dzielny kwiat żołnierstwa polskiego. A i to jedynie z trzech województw i to jeszcze nie w całości zebranych. Bowiem pozostałych trzydzieści dwa województwa jedynie przez przedstawicieli zechciało reprezentować stan Rzeczypospolitej. A cóż by to było, jeśliby stawiało się w całości pospolite ruszenie? Prilusius [?] ów sławny mąż polski, najgodniejszy długiej pamięci, kiedy mu stały się znane siły polskie, obliczył liczbę szlachty polskiej na dwieście tysięcy konnych i tyleż pieszych. Z pewnością Karol V mając rozpocząć bitwę pod Wiedniem z Solimanem zebrał wojsko z Niemców, Włochów i Hiszpanów w ilości jedynie stu trzydziestu tysięcy i to w większości pieszych, nie zaś konnicę. Wielka więc jest to łaska Boża, o Polacy, jeśli możemy przekazać potomności te siły, które od przodków w całości odziedziczyliśmy, wyćwiczone i wprawione w boju⁶⁹.

W utworze tym Stanisław Sarnicki w pochlebny sposób wyraził swoją opinię również o osobie króla Stefana Batorego, czego dowodem są słowa:

Do tak kwitnącego królestwa powołała Cię najświetniejszy panie STEFANIE BATTERY Boża Opatrzność, Tobie je powierzyła oddała Ci jego insygnia: wieniec [tu gra słów, po grecku stefanon=wieniec, nawiązał do imienia króla – SH] czy też koronę, na którą jako najgodniejszy wyrokiem losów czy też przez samo swoje imię już od dawna zasłużyłeś. Do tego berło, abyś umiał nami rządzić, miecz abyś tę Rzeczypospolitą bronił, jabłko, abyś wszystko przewidywał z wyprzedzeniem i nic nie pozostawiał przypadkowi i owo dniami i nocami w palcach przed oczami miał. Nasza Ojczyzna nie wątpi, że wszystkie swoje siły i zamierzenia masz zamiar na to obrócić, aby tę którą znajdujesz kamienną, pozostawić zechcesz marmurową. Aby zaś niczego Ci nie brakowało do szczęśliwego i dobrego życia, ta właśnie nasza Ojczyzna w tejsze szczodroblivości dodaje Twojej Łaskawości najjaśniejszą Annę, nie

⁶⁹ Ibidem, s. 18–19. „(...) Vidimus ipsi ad Andriouiam in ea expeditione tam strenuum, tam numerosum militiae polonicae florem. Hoc vero tantum ex tribus palatinatibus iise non integer congregatis. Nā reliqui palatinate, qui sunt triginta duo numero, tantum per nuncios representare faciem Reipublicae, voluerunt. Quid si omnium fieret generalis delectus? Prilusius ille Polonus vir diuturna memoria dignissimus, cum ei aprimē cognitae essent res Polonorum, equitatum polonicum ad summam ducentorum millium equitum, & totidē peditum supputabat, Certe Carolus quintus ad Viennam, initurus praelium cum Solimano, cum ex Germanis, Italis ac etiam Hispanis conscripisset exercitum vix centum & triginta milliam peditum inquam maiori ex parte, quā equitum, consalenerat. Magnum est ergo hoc beneficium Dei ô Poloni, si eas vires quas integras à maioribus accepimus, exercitio excultas, & arte militari instructas, posteritati relinquamus”.

mniej zaletami ciała, jak rozwagą i stałością obyczajów ozdobioną najwyborniejszą Pannę [Annę Jagiellonkę – SH]⁷⁰.

Stanisław Sarnicki w pochwalie skierowanej do króla Stefana Batorego podkreślał historyczne znaczenie jego rządów, czego dowodem było nawiązanie do sprawiedliwych rządów dwóch ostatnich przedstawicieli dynastii Jagiellonów, odwagi i dzielności wojskowej Bolesława Chrobrego oraz zdolności administracyjnych Kazimierza Wielkiego. Wspominał o tym w następujący sposób: „W Waszych dwóch osobach [Stefana Batorego i Anny Jagiellonki] niech nam będzie wolno – proszę – oglądać przymioty domu Jagiellonów czyli: wielkoduszność z równą jej sprawiedliwością Zygmunatów, dzielność Chrobrych, biegłość administracyjną Kazimierzów”⁷¹.

Ponadto wygłosił pochwałę cnót króla Stefana Batorego oraz ich wpływu na pomyślne rządy w państwie, osiągnął to zwracając się w następujący sposób: „I wierzymy, że już do owych szczęśliwych królów pamięć twoich zadziwiających dokonań jest odłożona. Abyśmy tak o Tobie sądzili i śmiało wróżyli uprawnia nas twoja sprawiedliwość i umiarkowanie, zachęca dzielność i rozwaga która aby nam i potomności wolno było oglądać ciebie czterech cnót ochroną wywyższonego i jakby wyżej niż na triumfalnym wozie zasiadającego o to pokornie prosimy pana nieba i ziemi (...)”⁷².

⁷⁰ Ibidem, s. 19–20. „(...) Ad tam florens Regnum te vocavit divina prouidentia glorioissime Princeps STEPHANE BATHORI, hoc tibi concredit, huius insignia tibi porrigit: Stephanon sive coronam, quod iam diu fata vel ex nomine ipso te Regali fortuna indicarunt dignissimum. Sceptrum, ut scias non regere, gladium, ut hoc Regnum defendas, pomum, ut omnia prouidendo, ac nihil casui relinquendo, illud veluti in digitis noctu dinq ante oculos verses. Nec dubitat Patria nostra quin tuas omnes vires, & cogitationes in hoc collaturus fis, ut cum lapideum inveneris, marmoreum relinquis. Atque ut nihil tibi possit ad bene beateque vivendum deesse, haec eadé Patria nostra, eadem liberalitate adiungit tuae celsitudini feremissimam Annam, non minus dotibus corporis, quam prudentia & morum constantia virginem lectissimam”.

⁷¹ Ibidem, s. 20. „(...) In vobis duobus liceat nobis quaeso adhuc dum vivimus videre reliquias domus Iagelonicae, hoc est: bonitatem cum pari iusticia Sigismundorum, fortitudinem Chabrorum, prudentiam oeconomicam Kazimirrorum”.

⁷² Ibidem, s. 20. „(...) Optansqam ut iam inter illos fortunatos Reges memoria tuorum mirificorum operum, reponat. Hoc nos de te sentire nobisquam audacter ominari, suadet tua iusticia ac temperantia, iubet fortitudo & prudentia, quarum inquam quatuor virtutum praesidio te evectum, & tanquam triumphali qua drigarum curru altius fulcro insidentem, ut nobis posterisque nostris liceat videre, dornitorem, coeli & terre DEUM Optimum Maximum submissee precamur”.

W końcowej części utworu *Oratio pro lege electionis ad majestatem Regiam Amplissimum Senatuum et ordine Regni, cui addita est in fine deliberatione de bello Turcio*, Stanisław Sarnicki zademonstrował *Sposób wybierania papieża* poprzez szczegółową charakterystykę trybu wyboru przez kolegium kardynalskie papieża. Zostało to przedstawione na przykładzie konklawe, które dokonało wyboru Pawła III, Juliusza III, Marcellusa II i Pawła IV. W opinii Sarnickiego wybór papieża odbywa się w następujący sposób, który można tak opisać:

(...) Każdy z kardynałów trzymając kartkę i tabliczkę zapisując własnoręcznie których kto wybiera. Żaden zaś wedle konstytucji Aleksandra III nie może być uważany z[a] papieża, jak tylko ten, który zbierze dwie trzecie głosów kardynalskich. Jeśli nie, wolno jest każdemu oddać głos na tego, kogo nie wybierał. Taki wybór zwie się oddaniem głosów. Rzadko się zdarza, aby któryś według samych kodycyli został wybrany, zwykle cały wybór opiera się na oddaniu głosów. Inny jest też zwyczaj powoływania papieża, zwany „przez adorację”. To ma miejsce, kiedy dwie trzecie kardynałów nie czekając na głosowanie, lecz dosłownie za zgodą i pozwoleniem wszystkich głosem kogoś z kardynałów wybierają na papieża i uznają. W ten sposób Paweł III, Juliusz III, Marcellus II i Paweł Czwarty zostali wybrani⁷³.

Utwór Stanisława Sarnickiego *Oratio pro lege electionis ad majestatem Regiam Amplissimum Senatuum et ordine Regni, cui addita est in fine deliberatione de bello Turcio*, a zwłaszcza część poświęcona szczegółowej charakterystyce stosunków między państwami zachodniej Europy i Rzeczpospolitej a Imperium Osmańskim, która została za tytułowana *Rozważania o wojnie tureckiej*, stanowi również przykład sarmackiej wizji cudzoziemców, dowodzi przekonania o konieczności utrzymania bezpieczeństwa zewnętrznego Rzeczpospolitej z Imperium Osmańskim jako państwem coraz bardziej zagrażającym podstawom cywilizacyjnym ówczesnej Europy.

⁷³ Ibidem, s. 21. „(...) Patrum quisque papirum tenens, ac pugillare, quos quisque eligit suo chirographo annotans. Nullus autem ex Alexandri III. constitutione, pro Pontifice haberi potest, nisi qui duarum partium ex Cardinalibus integra suffragia tulerit. Qui numerus si ex codicillis adimpletur, tum Pontifex creatus est. Si autem, liberum est cuinquem voluerit patrum, non electum à se scripto, voce eligere, que electionis ratio, accessus appellatur. Rarum est quempiam ex solis codicillis eligi, vocum accessio conficere totum opus solet. Alius est quoque creandi Pontificis mos, qui per adoratiōnem dicitur. Hoc autem est, quum duae partes Cardinaliū, non expectato, ut vocant, scrutinio, sed voce tenus omnium consensu, & voluntate quempiam ex Cardinalibus in Romanum Pontificem salutant, atque venerantur. Qua ratione Paulus III. Iulius III. Marcellus II. & Paulus Quartus renunciati fuerunt”.

Konstatując powyższe ustalenia związane z przedstawionym promonarchicznym programem reformy państwa, w zakresie reformy instytucji wolnej elekcji typu *viritim*, należy stwierdzić, że działalność piśmiennicza Stanisława Sarnickiego wpisywała się w szeroki program batoriańskiej koncepcji naprawy państwa, którego jednym z elementów było prawno-ustrojowe uregulowanie wolnej elekcji oraz wykluczenie wewnętrznych oraz zewnętrznych zagrożeń wynikających z wyboru monarchy. Autor *Oratio pro lege electionis...* przedstawił ustrojowe założenia stanowiące podstawowe wyznaczniki określające reformę instytucji wolnej elekcji. Zaproponowany przez Stanisława Sarnickiego model wyboru króla nie naruszał wzorca ustrojowego panującego w Rzeczpospolitej, występującego pod pojęciem *monarchia mixta*, ale uwzględniał sarmackie idee republikańskie, odwołujące się do klasycznej tradycji obowiązującej w nowożytnej Republice Wenecji.

Stanisław Hadyna

Bibliografia

Źródła drukowane

Heidenstein R., *De bello Moscovitico commentariorum libri sex*, Kraków 1584.

Heidenstein R., *Rerum Polonicarum ab excessu Sigismundi Augusti libri XII*, Frankfurt n. Menem 1672.

Sarnicki S., *Oratio pro lege electionis ad majestatem Regiam Amplissimum Senatuum et ordine Regni, cui addita est in fine deliberation de bello Turcio*, Cracoviae 1575.

Sarnicki S., *Statuta y Metryka przywilejów koronnych językiem polskim spisane, i porządkiem prawie przyrodzonym a bardzo snadnym nowo zebrane, przez Stanisława Sarnickiego szlachcica i obywatela Chelmskiej ziemie, Woysk. Krasnostawskiego*, Kraków 1594.

Opracowania

Bardach J., *Historia państwa i prawa Polski*, Warszawa 1957.

Barycz H., *Wojski Sandomierski contra wojski krasnostawski? Do historii pewnej kontrowersji dziejopisarskiej*, [w:] *For Wiktor Weintraub. Essays in Polish Literature, Language and History*, The Hague 1975.

Besala J., *Stefan Batory*, Warszawa 1992.

Chrzanowski I., *Historia literatury niepodległej Polski (965–1795)*, Warszawa 1983.

Davies N., *Boże igrzysko, Historia Polski*, Kraków 2001.

Estreicher S., *Bibliografia polska*, cz. 3, t. 27, [S–Sh], Kraków 1929.

Fredro A.M., *Dzieje Narodu Polskiego za czasów Henryka Walezego, Króla Polaków, potem zaś Francji (Gestorum Populi Poloni sub Henrico Valesio, Polonorum potesta vero Galliae Rege)*, Warszawa 2019.

Grodziski S., *Z dziejów staropolskiej kultury prawnej*, Kraków 2004.

Gromelski T.W., *The Commonwealth and Monarchia Mixta in Polish and English Political Thought in the Later Sixteenth Century*, [w:] *Britain and Poland-Lithuania: Contact and Comparison from the Middle Ages to 1795*, ed. R. Unger, Brill, Leiden 2008.

Kocowski B., *Trzej padawczycy: wpływ Batorego i Zamoyskiego na działalność R. Heidensteina*, Lwów 1939.

Kot S., *Wpływ starożytności klasycznej na teorie polityczne Andrzeja Frycza z Modrzewa*, Kraków 1911.

Kowalska H., Sikorski J., *Stanisław Sarnicki*, [w:] *Polski Słownik Biograficzny*, t. 35, Warszawa–Kraków 1994.

Kromer M., *Polonia, sive de situ, populis, moribus, magistratibus et Re publica regni Polonici libri duo*, Kraków 1901.

Olejniak K., *Stefan Batory*, Warszawa 2013.

Opaliński E., *Prawo i wolność w szlacheckim systemie wartości w drugiej połowie XVI wieku i na początku XVII stulecia*, [w:] *Wartości polityczne Rzeczypospolitej Obojga Narodów. Struktury aksjologiczne i granice cywilizacyjne*, pod red. A. Grześkowiak-Krwawicz, współpr. J. Axer, *Kultura Pierwszej Rzeczypospolitej w dialogu z Europą*, t. 3, Warszawa 2017.

Ostroróg J., *Memoriał w sprawie uporządkowania Rzeczypospolitej*, tłum. A. Obrębski, Łódź 1994.

Pietrzyk-Reeves D., *Ład Rzeczypospolitej. Polska myśl polityczna XVI wieku a klasyczna tradycja republikańska*, Kraków 2012.

Pietrzyk-Reeves D., *O pojęciu Rzeczpospolita (res publica) w polskiej myśli politycznej XVI w.*, „*Czasopismo Prawno-Historyczne*” 2010, t. 62, z. 1.

Pietrzyk-Reeves D., *Państwo jako rzecz wspólna (res publica) w renesansowej myśli politycznej*, [w:] *Wartości polityczne Rzeczypospolitej Obojga Narodów. Struktury aksjologiczne i granice cywilizacyjne*, pod red. A. Grześkowiak-Krwawicz, współpr. J. Axer, *Kultura Pierwszej Rzeczypospolitej w dialogu z Europą*, t. 3, Warszawa 2017.

Skarga P., *Kazania sejmowe (Kazanie trzecie)*, red. J. Tazbir, M. Korolko, Wrocław 1995.

Skinner Q., *The state*, [w:] *Political Innovation and Conceptual Change*, red. T. Ball i in., Cambridge 1989.

Sławiński W., *Statuta y Metryka przywilejów koronnych językiem polskim spisane, i porządkiem prawie przyrodzonym a bardzo snadnym nowo zebrane, Stanisława Sarnickiego*, [w:] *Trybunał Koronny w kulturze prawnej Rzeczypospolitej szlacheckiej*, red. A. Dębiński, W. Bednaruk, M. Lipska, Lublin 2008.

Stanisław ze Skarbimierza, *Mowa o powinności szanowania wspólnego dobra*, [w:] idem, *Mowy wybrane o mądrości*, przeł. B. Chmielewska, oprac. M. Korolko, Kraków 1997.

Volumina Legum, Prawa, Konstytucye y przywileie Królestwa Polskiego, Wielkiego Xięstwa Litewskiego y wszystkich prowincyi należących na walnych seymiech koronnych od seymu wiślickiego roku pańskiego 1347 aż do ostatniego seymu uchwalone, Volumen Secundum ab anno 1550 ad annum 1609, wyd. J. Ohryzko, t. 2, Petersburg 1859.

Stanisław Sarnicki's *Oratio pro lege electionis ad majestatem Regiam Amplissimum Senatium et ordine Regni, cui addita est in fine deliberatione de bello Turcico* as an example of a political treaty containing a programme of repair of the political system of the Republic of Poland

Keywords

Stanisław Sarnicki, Executionist movement, Stefan Batory, free election, republican ideas, Sarmatism, Republic of Poland

Abstract

The article is an attempt to present one of the key works by Stanisław Sarnicki, titled *Oratio pro lege electionis ad majestatem Regiam Amplissimum Senatium et ordine Regni, cui addita est in fine deliberatione de bello Turcico*, which contains legal and systemic proposals for a reform of the institution of free election. Apart from the proposal of reforming the royal election, Stanisław Sarnicki described the potential internal and external threats which the Republic of Poland could face in the event of failure to undertake effective attempts to repair the systemic foundations of the state. Moreover, the article discusses the problem of republican values in the context of the prevailing trends in the countries of Western Europe and the Republic of Poland in the second half of the 16th century. It also touches upon the differences in the understanding of the concept of the state as a common good. In *Oratio pro lege electionis...*, Stanisław Sarnicki presented some modern examples of elections, proposing that the model used in the Republic of Venice should be adopted, as the closest to the political system of Poland. He also discussed the reality of international relations between the Christian states of Western Europe and the Ottoman Empire.

Das Werk von Stanisław Sarnicki *Oratio pro lege electionis ad majestatem Regiam Amplissimum Senatam et ordine Regni, cui addita est in fine deliberation de bello Turcio* als Beispiel einer politischen Abhandlung über die Reparatur des Systems der Republik

Schlüsselworte

Stanisław Sarnicki, Durchsetzungsbewegung, Stefan Batory, freie Königwahl, republikanische Ideen, Sarmatismus, Republik

Zusammenfassung

Der Beitrag ist ein Versuch, eines der Schlüsselwerke von Stanisław Sarnicki unter dem Titel *Oratio pro lege electionis ad majestatem Regiam Amplissimum Senatam et ordine Regni, cui addita est in fine deliberation de bello Turcio*, in dem juristische und Systempostulate für die Reform des Rechtsinstituts frei Königwahl zusammengestellt wurden, näher zu bringen. Über den Vorschlag der Wahl eines Monarchen hinaus stellte Stanisław Sarnicki potentielle innere und äußere Gefahren dar, welchen sich die Republik stellen sollte, sollte es keine wirksamen Proben geben, die Staatssystemgrundlagen zu reparieren. In diesem Beitrag wird auch auf das Problem der republikanischen Werte im Zusammenhang mit den in den Staaten von Westeuropa und auf dem Gebiet der Republik in der zweiten Hälfte des 16. Jahrhunderts sowie der Unterschiede bei der Verständnis des Staates als Gemeinwohl eingegangen. Stanisław Sarnicki stellte in seinem Werk *Oratio pro lege electionis...* neuzeitliche Beispiele für die Königwahl, wobei er die Anpassung des in der Republik Venedig geltenden Musters als eines Modells vorschlägt, das dem auf dem polnischen Grund herrschenden Modell am nächsten ist. Er zeigt auch die Realien im Bereich der internationalen Beziehungen zwischen den christlichen Staaten von Westeuropa und dem Osmanischen Imperium.

Труд Станислава Сарницкого «*Oratio pro lege electionis ad majestatem Regiam Amplissimum Senatuum et ordine Regni, cui addita est in fine deliberatione de bello Turcico*» как пример политического трактата, содержащего программу реформы государственного строя Речи Посполитой

Ключевые слова

Станислав Сарницкий, исполнительное движение, Стефан Баторий, свободная элекция, республиканские идеи, сарматизм, Речь Посполита

Резюме

Статья представляет собой попытку представить читателю один из основных трудов Станислава Сарницкого, озаглавленный «*Oratio pro lege electionis ad majestatem Regiam Amplissimum Senatuum et ordine Regni, cui addita est in fine deliberatione de bello Turcico*», в котором содержатся юридические и политические предложения по реформированию системы свободной элекции. Помимо предложений по реформированию системы выборной монархии, Станислав Сарницкий назвал возможные внутренние и внешние угрозы, с которыми может столкнуться Речь Посполита, если своевременно не будут предприняты эффективные меры по реформированию государственного строя. В статье рассматривается также вопрос республиканских ценностей в контексте тенденций, преобладающих в странах Западной Европы и на территории Речи Посполитой во второй половине 16 века, а также различия в толковании принципа государства как общего блага. Станислав Сарницкий в своем труде «*Oratio pro lege electionis...*» представил современные ему примеры выборов, предлагая адаптировать систему, действующую в Венецианской республике, которая обладала наибольшим сходством с государственным строем Речи Посполитой. В его труде были также представлены международные отношения, сложившихся между христианскими государствами Западной Европы и Османской империей.